

Huszonnégy év egy játékos életéből

Szalisznyó Lilla (s. a. r., az előszót és a jegyzeteket írta): „Irgátok a mi tollatokra jön”. Egressy Gábor családi levelezése (1841–1865).

(Csokonai könyvtár. Források 19.) Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2017. 1046 oldal.

KÖNYVEK

A Debreceni Egyetemi Kiadó Csokonai Könyvtár sorozatának *Források* kötetei mindig komoly tudományos érdeklődésre tarthatnak számot. Többségük az irodalomtudomány forrásanyagát gazdagítja, viszonylag ritka a több tudományterület számára is releváns kötet. E kivételek sorában jelent meg Szalisznyó Lilla gondozásában 2017-ben a jelen ismertetés tárgyát képező, kétkötetes kritikai kiadás, Egressy Gábor családi levelezése.

Az újszerűséget már a cím is jelzi: *családi* levelezés. Nem szűkölködünk 19. századi levelezéskiadásokban, de a gyakorlat általában az, hogy egy személy áll a fókuszban (mint például a Vörösmarty Mihály által és hozzá írt levelek kritikai kiadásában), vagy esetleg két híres ember egymással váltott leveleit közlik (mint Bajza József és Toldy Ferenc levelezése). De az, hogy egy család tagjainak negyedszázad alatt egymáshoz írt minden fellelhető levele alkosson kötetet, kivételes megoldás. A szerkesztő, Szalisznyó Lilla Egressy Gábor pályájával foglalkozva talált rá egyre többre a családtagok levelei közül, míg végül önálló kutatási programjává vált összegyűjtésük és kiadásuk.

Egressy Gábor személye miatt lesz a kötet fontos nemcsak a mikrohistóriai léptékű tudományos vizsgálatok, különösen a családtörténet számára, hanem a színház- és az irodalomtörténet szempontjából is. Egressy a reformkor és a századközép legnagyobb, leghíresebb színészeinek egyike volt, vezető tagja a Pesti Magyar (később Nemzeti) Színház induló társulatának. Emellett jóbarátja a reformkor legnevesebb költőinek, színészeti szakíró, az első színházi szaklap alapítója és szerkesztője, az intézményes színészképzés magyarországi megteremtésének úttörője, a Nemzeti Kör, majd az Ellenzéki Kör tagja, aktív közéleti ember színházi és országos ügyekben, a szabadságharc kormánybiztosa. Sokoldalúsága és kiemelkedő jelentősége miatt alighanem mindenki ismeri a nevét, akit érdekel a 19. század történelme és művelődéstörténete, ennek ellenére nagyobb lélegzetű írás több mint száz évvel ezelőtt jelent meg róla először és utoljára: Rakodczay Pál monográfiája.¹ Ez azért is meglepő, mivel, mint a kísérőtanulmányból megtudjuk, Egressynek gazdag írásos hagyatéka maradt fenn. Fiatal korától kezdve sokat publikált (ami igencsak eltért színésztársai szokásaitól), illetve – különösen az 1850-es évektől – gondosan gyűjtötte és archiválta életének különféle dokumentumait.

¹ Rakodczay Pál 1911: *Egressy Gábor és kora*. 1–2. kötet. Singer és Wolfner, Budapest.

A levelezés megmutatja sokrétű pályájának a hátországát, de ennél sokkal többet is kínál. Hosszú időn keresztül követhetjük egy művész-értelmiségi család életét a 19. század közepső évtizedeiben, amikor az, hogy a színészet önálló és biztos megélhetés alapja lehet, még viszonylag új jelenség volt. Egressyéknél az egész család szorosan kötődött a színházhoz. A feleség, Szentpétery Zsuzsanna (Szentpétery Zsigmond színész húga) is színésznő volt, egészen addig, amíg 1848-ban (férje által fogalmazott nyugdíjkérelme szerint) „testileg elnehezedvén” visszavonult a színpadtól. Viszontagságos évek és különféle pályák kipróbálása után a házaspár két fia, Ákos és Árpád is színész lett, lányuk, Etelka pedig, a „kedves kislány”, a „tündér gyermek” (ahogyan Petőfi hívta őt *Egressy Etelke* című versében) először László József színészhez ment feleségül. Második férje, a festő Telepy Károly pedig Telepy György színész és színházi ezermester fia volt.

A család tagjai az évek során sokszor voltak távol egymástól. Egressy Gábor legtöbb levele szakmájához kötődő utazásai, párizsi tanulmányútja, vidéki vendégszereplései, illetve a szabadságharc bukása utáni emigrációja alatt íródott. Felesége és lánya fürdőbe, illetve baráti látogatásokra utaztak. Ákos, aki 1848-ban tizenhat évesen honvédnek állt, a bukás után kényszersorozással az osztrák hadseregbe került, és sokáig úgy tűnt, hogy a hivatásos katonai pályán marad. Leszerelése után, 1860-ban csatlakozott az itáliai magyar légióhoz, ahonnan 1864-ben tért vissza. Katonakorának mindkét szakaszában rendszeresen levelezett a szülei vel és a húgával. Árpád, aki sokáig a család fekete báránya volt (egyszer még meg is lopta az anyját), valamelyes lecsillapodása és megállapodása után vándorszínészként járta az országot.

Összesen 409, több közgyűjteményben szétszóródva őrzött levél szerepel a kiadványban (pontosabban valamivel kevesebb, mivel a szerkesztő jelzi, számozza és a jegyzetekben magyarázza azokat az elveszett leveleket is, amelyek léte a meglévőkhöz tartalmából lehet következtetni). A levelek 1841 és 1865 között íródtak. Egressy Gábor 1864-ben agyvérzést kapott, de utána óriási akaraterővel újra talpra állt és visszatért a színpadra. 1865 nyarát egészségügyi okokból a gräfenbergi fürdőben töltötte, ebből az időszakból származik a kötet utolsó három levele. Egressy ekkor a feleségét sürgeti, hogy írjon többet, akár pletykákat is, készíttessen neki parókat „Valjean János” szerepéhez, vásároljon lepedőhöz való vásznat Jókainé számára. Zsuzsanna válaszol, igyekszik mindenben eljárni, de pletykát nem sokat tud. A kötet legutolsó levelét Ákos írja az apjának 1865. augusztus 3-án: „Az iskola megnyílt.” Az 1865. január 2-án indult Színészeti Tanoda első tanévéről van szó, ahol az intézményes magyar színészképzés elkezdődött. Egressy sok éven át szorgalmazta a tanoda létrejöttét, egyike lett első tanárainak is.

Egressy Gábor és Szentpétery Zsuzsanna végig intenzíven leveleztek egymással. Gyermekük fokozatosan kapcsolódtak be, ahogy nőttek és saját útjuk, problémáik lettek. A levelezés uralkodó témája a színház, legerősebb hangja a családfenntartó apáé. Egressy Gábor egész családját bevonta a munkájába. Pályája során sokat és rendszeresen szerepelt vidéken, színtársulatokkal és amatőrökkel egyaránt.

A Nemzeti Színház az első évtizedekben ugyan nem tartott nyári szünetet, de a színészeknek járt szabadság, amit a nevesebb tagok többnyire vendégfellépésekre használtak, részint a színházba járás népszerűsítése, részint kiegészítő pénzkereset céljából. Egressy arra törekedett, hogy változatos műsorban lépjen fel, a könnyedebb, szórakoztató, illetve a korban népszerű, bár ma már kevésbé ismert darabok mellett (mint például Victor Ducange *Harminc év egy játékos életéből* című műve) szinte mindig játszott klasszikusokat, elsősorban Shakespeare-t. A műsorról előre megállapodott a meghívókkal, ám sokszor előfordult, hogy újabb helyekre hívták, több fellépést kértek tőle, ami miatt gyors levelek mentek a feleséghez, akinek drámaszövegeket, jelmezeket, parókát vagy sminkfelszerelést kellett utána küldenie. Különösen az 1850-es évek első felére volt jellemző ez a helyzet, amikor a szabadságharc alatti tevékenysége miatt Egressy évekig el volt tiltva a színpadtól, majd játszhatott, de csak vidéken. A Nemzeti Színházban 1855-től léphetett fel újra. Ezekben az években a család megélhetése a vidéki fellépésektől függött. Több útjára elkísérte a színészt Etelka is, aki segített apjának a fellépések előtt sminkkel, jelmezzel. Szentpétery Zsuzsanna Pestről küldte utánuk a kívánt dolgokat, Árpád pedig darabmásolási feladatokat kapott.

Egressy levelei a vidéki, különösen az északkelet-magyarországi és erdélyi színházi élet jó és kevésbé jó arcát is megmutatják. Érzékelhető, hogy a Nemzeti Színház vidéket járó színészei a vendégfellépésekre is magukkal vitték a társulaton belüli szakmai vetélkedést. Egressy például egy ízben felszólította a családját, hogy terjesszék a színházban nagy sikerének a hírért, és azt, hogy többet keresett, mint Füredi Mihály, a korszak népszerű énekes színésze (az Operaház felépüléséig és a műsor műfajok szerinti szétválásáig állandó feszültséget jelentett a Nemzeti Színházon belül a prózai és a zenés darabok aránya, valamint az operisták kiemelkedően magas fizetése). De nemcsak pozitív élmények érték, sokszor bírta bosszús kifakadásra a vendéglátó együtteseknél tapasztalt szervezetlenség, a felkészülés hiánya és az ebből következő bajok (például amikor a véletlenül nekidőlő műkedvelő felborítja a díszletet, vagy amikor a szerepet elfelejtő fiatalember zavarában jelenet közben kirohan a színpadról). Amikor Etelka lánya is vele tartott, ő inkább arról írt az anyjának, hogy a vendégszereplések során apjával a társasági élet kedvencei voltak (Szentpétery Zsuzsanna levelei árulkodnak is némi féltékenységről férje népszerűségével kapcsolatban, de Gábor siet leszögezni, hogy nyugtalansága alaptalan).

Ákos az 1850-es években már nem Magyarországon élt. A kötet leghosszabb levelei tőle származnak, különösen az itáliai magyar légiónhoz való csatlakozása (1860) után írt rengeteget. Az acqui-i, majd a cuneói telephelyen a légión úgynevezett számfelveti tisztjei közé tartozott, akik nem vettek részt semmilyen tényleges harci cselekményben. A tisztis telep mindennapjairól, intrikáiról, konfliktusairól ír rendkívül bőbeszédűen, de óvatos, kódolt fogalmazással arról is, hogy mit tudnak, mit várnak, a nemzetközi eseményekre is figyelve milyen szervezkedést kísérelnek meg az emigrációban a magyar katonák egy magyarországi politikai fordulat reményében.

A család otthonról mindent elkövetett, pénz, felszerelés, ruhanemű küldésével, hogy segítse a katonafiú életét. Ugyanez a szoros összetartozás és feltétel nélküli segítőkészség látszik a levelezésben akkor is, amikor Etelka rövid és rosszul sikerült első házassága után hazaköltözik a szüleihez és hivatalosan is válni akar. Az 1850-es évek Magyarországon ez hosszú és nehéz procedúra volt, 1859-re sikerül törvényesen elválnia László Józseftől. Ákos problémái mellett ezekben az években Etelka válópere válik a levelezés egyik fő tárgyává, a szülők minden követ megmozgatnak, hogy gyorsítani próbálják és Etelka számára kedvező irányba befolyásolják a per menetét.

Egressy Gábor leghosszabb levelei életük legnehezebb időszakában, a szabadságharc bukása után, törökországi emigrációja alatt íródtak. A levelezés általában nem a hivatalos postai úton zajlott, kézzel kézre vándoroltak a levelek, és valószínű, hogy Szentpétery Zsuzsanna hosszú ideig nem is kapta meg azokat, mert körülbelül fél évig nem válaszolt. Egressy egyre kétségbeesettebben írta leveleit, nem tudva, hogy van a családja, miközben Magyarországról félelmetes híreket kaptak a családtagokat is elérő megtorlásokról. Megfordult a fejében az Amerikába való kivándorlás és a Törökországban maradás is, mint lehetőségek a család megélhetésének előteremtésére, de töprengései ismételten odavezették, hogy a számára elképzelhető egyetlen pálya a színészet. Ebben a helyzetben vállalkozott még besúgásra is, minden valószínűség szerint nem pénzért, hanem hogy az őt beszerző császári ügynök segítse a családjával való kapcsolattartást. Végül 1850 júniusában Szentpétery Zsuzsanna a két fiatalabb gyerekkel ki is költözött Törökországba, de nagyon hamar kiderült, hogy nem tudják megszokni az ottani klímát és életet, így 1850 szeptemberében mindannyian hazajöttek és szinte a semmiből próbálták meg újraépíteni az életüket. Ebben, mint ahogy az apa emigrációja alatt az otthonmaradottak támogatásában is, leginkább az aszszony bátyjára, Zsigmondra számíthattak.

Egressy levelei (és törökországi naplója, amelyet hazatérése után, a színháztól eltiltva írt és adott ki némi jövedelem reményében) sajátos fénytörésben mutatják az emigráció mindennapjait, beleértve a szabadságharc odamenekült vezetőinek viselkedését is. Néhány évvel később ugyanez mondható el az itáliai magyar légio kötelékébe lépett Ákos leveleiről is. A két Egressy nézőpontja kevéssé heroikus, a politikai és katonai vezetőket nem a forradalom és szabadságharc nagy eszméinek piedesztálján láttatják, hanem a mindennapok emberi gyarlóságai között. Az apa leveleinek szereplői a vezéreiktől magukra hagyott, a túlélésért nyomorúságos körülmények között küzdő honvédek Vidinben, majd Törökországban, a fiú leveleiben olvashatunk például találkozásáról az emigrációban jól élő, de iránta a legcsekélyebb rokonszenvet vagy segítőkészséget sem mutató Pulszky Ferencsel, vagy később az emigránsok között terjedő mendemondákról, például Kossuth feleségének mértéktelen költekezéséről.

A családon kívüli címzettekhez szóló és tőlük érkező leveleket nem közöl a kötet, pontosabban a jegyzetekben szerepel néhány utalás, hogy megvilágítsa egy-egy családi levél hátterét. De így is látszik az Egressyek kiterjedt és

változatos kapcsolatrendszere a századközép művészeti életében és polgári mindennapjaiban. Tudjuk, hogy a színész jó barátságban volt Vörösmarty Mihállyal és Petőfi Sándorral, a levelezésből pedig kiderül, hogy családja rendkívül szoros baráti viszonyt ápolt Fáy Andrással (aki Etelka keresztapja is volt és segítette a taníttatását), valamint az egész Fáy családdal. Egressyék, különösen a nők, sok időt töltöttek Pécelen, a Fáy-birtokon, a színész debreceni vendégszereplése során azt a feladatot kapta, hogy bundát vegyen az öregúrnak a vásárban, és jól érzékelhető a helyzet miatti zavara, amikor Bánfalván meglátogatja barátját, Kazinczy Gábort, aki ott özv. Vladár Józsefné Lónyai Karolinával él együtt, de akinek elhagyott felesége egy Fáy-lány.

A színház munkatársai, pesti ismerősök, mesteremberek, a vendégszereplések során megismert családok, vidéki színtársulatok tagjai, az emigráció emberei, Ákos leveleiben a császári hadsereg, majd az itáliai magyar légió katonái, és még hosszan lehetne sorolni, hogy ki mindenki tűnik fel a levelezésben – mindannyian megjelennek és kilétük megfejtődik a jegyzetekben, azoké is, akik semmilyen történelmi szerepet nem vittek, csak éltek életüket a századközép Magyarországon.

A *Források* sorozatban való megjelenés sajnos puhafedélű kiadványt jelent, ami nem bírta volna el az összesen 1046 oldalnyi terjedelmű anyagot, így a rendkívül gazdag és olvasóbarát jegyzetapparátus és a mellékletek külön kötetbe kerültek. A szerkesztő a jegyzetek összeállításánál minden levelet külön egységként kezelte, a vonatkozó információkat egy helyre összegyűjtve találjuk. A jegyzetek nagy többsége nem egy-két szavas rövid magyarázatot, hanem olyan háttéranyagokat kínál, amelyek mélységében és saját kontextusában segítenek megérteni az utalást. Egressy Gábor sokszor kéri például a feleségét, hogy küldjön utána vidékre jelmezt, Szentpétery Zsuzsanna pedig nemcsak a postaszolgálattal küszködik, hanem arról is panaszkodik, hogy a színház főruhátorától nehezen tudja megszerezni a kívánt darabokat. A jegyzetekből kiderül, hogy ez nem véletlen, világos ismertetést kapunk a színház belső életét szabályozó színházi törvénykönyvről és a színházi bíróság működéséről, többek között arról is, hogy jelmezt nem szabad kiadni, elvinni, és hogy milyen büntetést kaphat emiatt a ruhátoros.

A kiadás érdemei között fontos kiemelni, hogy nemcsak a levelek döntő többsége volt ez ideig ismeretlen (Egressy családtagjaihoz írt levelei közül néhány megjelent korábban), hanem a jegyzetapparátus információinak jelentős része is feltáratlan, sokszor kéziratos forrásanyagból származik. Alapkutatás eredménye nemcsak a levelezés közlése, hanem a sokszor kisebb tanulmány hosszúságú és értékű jegyzetek elkészítése is. Sokrétú, szerteágazó, bőségesen adatolt tudásanyagot kapunk a második kötetben, a kontextualizálással közelhozott, élővé tett, az élet minden területét felölelő és tematizáló leveleket az elsőben.

A szövegközlés a kritikai kiadások módszertana és előírásai szerint, textológiai jegyzetekkel is ellátva készült. Olyan szigorúan betűhív kiadás, amelyben a szerkesztő az egyes családtagok íráshasználatának egyéni sajátosságait is igyekezett minél teljesebben érzékeltetni. Amennyire lehetséges, rekonstruálja a nyomtatott

oldalakon, hogyan helyezkedik el a levélszöveg a papíron: az oldal szélére vagy tetejére írt kiegészítéseket vagy a közbeékeléseket természetesen textológiai jegyzetek jelzik, de nem egységesítette például a levélírók keltezési gyakorlatát, és ami még fontosabb, az emendálást a legszükségesebbekre szorította (mint pl. *Ákos – Ákos*). Nem javította helyesírási-központozási szokásaikat, ami különösen Szentpétery Zsuzsanna esetében sokatmondó. Nagyon értékes képet nyerünk így a levelekből nemcsak a családtagok egymáshoz való viszonyáról, gondolkodásáról, érzelmeiről, problémáiról, hanem műveltségi-iskolázottsági szintjükéről és ennek különbségeiről is. A szülők nemzedékében és társadalmi rétegében (mindkettejük apja lelkész volt) a férfiak intézményes oktatása, iskoláztatása már meglehetősen elterjedt volt. Egressy Gábor öccsével, Benjáminnal együtt a miskolci református gimnáziumba járt, amikor a családja által neki szánt lelkészi pálya helyett a színészetet választotta. A hasonló családi háttérű Szentpétery Zsuzsanna viszont valószínűleg csak az oktatási rendszer alsóbb szintjéig jutott. Tudott ugyan írni-olvasni és színésznőként a pályájához szükséges műveltséget is megszerezte, ám a levelein látszik, hogy a levélírás formai elvárásait nem követte, és a fogalmazás, a stílus, a mondandó felépítése szempontjából a legteljesebb szabadsággal élt. Jóformán nem használt központozást, akadnak olyan levelei, ahol szinte az egész oldalon nincs pont és vessző, de nagybetű se. A mondatok egymásba folynak, sokszor mondat közepén vált élesen témát, az élőbeszéd formátlanságával, tagolatlanságával csaponganak és ömlenek a szavai. Néha már-már a 20. század tudatfolyam-regényeire emlékeztet, ahogyan ír. Ugyanakkor, ha a kötet olvasója néhány levél után megbarátkozik ezzel a helyzettel, nagyon nagy élményt jelentenek az „édesse”, Szentpétery Zsuzsanna levelei, éppen tökéletes spontaneitásuk miatt. Ő képviseli a női témákat a levelezésben, gondoskodó, a kissé szertelen háztartást kézben tartó, a családtagok egészségéért aggódó anyaként és férjét szakmai munkájában is segíteni tudó feleségként, akinek gyakorlatias megjegyzéseiben sokszor humorérzék is megbújik. Lánya, Etelka levelein viszont az látszik, hogy az Egressy-szülők nemcsak a fiaik iskoláztatására fordítottak gondot. Etelka tisztában van a levélírás formai követelményeivel, gördülékenyen fogalmaz, jó a helyesírása. Ugyanez mondható el a két fiú, Ákos és Árpád leveleiről is. Egressy Gábor pedig magánleveleit is irodalmi szinten képes megfogalmazni. Megmutatkozik annak a hatása, hogy fiatal korától kezdve rendszeresen publikál, hozzá van szokva ahhoz, hogy a nyilvánosság előtt szólaljon meg, nemcsak színészként a színpadon, de saját gondolatait, véleményét kifejezve a nyomtatott sajtóban is.

A családtagok íráskészségének a különbségei kézirásukon is látszanak, jó ötlet volt képmellékletként leveleik faksimiléjét csatolni. Talán nem meglepő, hogy Zsuzsanna írása a legrendetlenebb és a legnehezebben kibetűzhető, és megindító látni, ahogyan Egressy Gábor, valószínűleg írópapír-szűkében, minden kicsi helyet teleír az emigrációból küldött levélben.

Az első kötet élén álló *Előszó* tanulmányértékű írás az Egressy családról, a kötet forrásairól és a szövegközlés elveiről. A második kötet végén a szokásosnak

tekinthető mutatókon kívül további hasznos segédanyagok vannak: a levelekben gyakran említett személyek bemutatása, a levelekben említett színdarabok jegyzéke, amelyekben Egressy játszott, illetve a pénz- és mértékegységek magyarázata.

A két kötet jelentős tudományos értéket képvisel, és mint minden jó forráskiadás, megbízható alapokat teremt és inspirációt adhat további kutatásokhoz több diszciplína képviselői számára is. A szerkesztő, Szalisznyó Lilla többek között e munkája elismeréseként kapta meg a 2021. évi Kiss József-díjat, amelyet évente egy személynek ítélnek oda, olyan fiatal kutatónak, aki a textológia és filológia területén kiemelkedőt alkot.

Zentai Mária